

KONYA SAHİP ATA (TAHİR İLE ZÜHRE) MESCİDİ

Alptekin YAVAŞ*

Özet

Anadolu Selçuklu Döneminin en uzun kariyerine sahip politik kişiliklerden biri olan Sahip Ata Fahreddin Ali, yaklaşık 40 yıllık devlet görevi sırasında dönemin en önemli yapılarından bazılarının da baniliğini üstlenmiştir. Sahip Ata, inşa ettirdiği günümüze ulaşan onyedî, bugün var olmayan on yapısıyla, dönemin yönetici grubu içinde en fazla bina inşa ettiren kişidir ve bu haliyle “Ebu’l-Hayrat” unvanını da hak etmektedir. Onun yapıları, bugünkü durumlarıyla tekil yapı olarak görülebilir. Ancak çalışmalarımız, bu binaların aslî hallinde bir külliye fikri çevresinde planlandıklarını göstermektedir. ‘Tahir ile Zühre’ diye de bilinen Konya Sahip Ata Mescidi, Çeşmesi, Karamanoğulları tarafından yıkılan Darü’l-Huffazı ile birlikte Sahip Ata’nın Konya Kalesinin Çeşme Kapısı civarında yaptırdığı bir başka külliyesidir.

Anahtar Kelimeler: Sahip Ata, Mescit, Dar’ül-Huffâz, Çeşme, Bani

Abstract

Mosque of The Sahip Ata (Tahir and Zuhre) in Konya

Sahip Ata Fahreddin is one of the characters who had the longest political career in Anatolian Seljuk period. Sahip Ata, who had all the important assignments during his governmental job for approximately forty years, is the patronage of some of the most important magnificent buildings. Sahip Ata is the one who has ordered the most numerous buildings to be constructed in this administrator group with his 17 existing buildings and 10 buildings in addition to these whose existence we have learned from publications and he deserves the title ‘Ebu’l Hayrat’. As we look at the situation of existing buildings of Sahip Ata, it’s clear that they are singulars. As a result of our work, it’s understood that those buildings were planned within an idea of a Külliye. The Mescid of Sahip Ata known today as “*Tahir and Zuhre*”, with its fountain and (*Darü’l- Huffaz*) which is

---

* Araş.Gör.Dr., Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü 17100 Çanakkale, E-mail: alptekinyavas@hotmail.com.

demolished at the time of Karaman Emirate, composed another Külliye of Sahip Ata near the Fountain Gate of Castle of Konya.

Key Words: Sahip Ata, Mosque, Darul-Huffaz, Fountain, Patronage

Sahip Ata Fahreddin Ali, günümüze ulaşabilen onyedi, bugün var olmayan on yapısıyla, Ortaçağ Anadolu Türk Mimarisinin en önemli banilerinden biridir. Mevcut durumları itibariyle herhangi bir külliyeyle bağlı olmaksızın, bağımsız bina hüviyetiyle karşımıza çıkan Sahip Ata yapılarının, aslı hallerinde, yıkılıp günümüze ulaşamayan diğer binalarıyla birlikte, yapı topluluğu veya manzume şeklinde tertiplendiği anlaşılır. Nitekim ünlü vezirin Konya’da Larende Kapısı karşısındaki meşhur manzumesinin dışında, Sivas’ta Gök Medrese ismiyle bilinen medresesinin aslı durumunda Çeşme ve yok olan Dar’ül-Ziyafet binasıyla; Kayseri’deki Sahibiye isimli Medresesinin yok olmuş Mescidi ve Çeşmesiyle; Konya’da İnce Minareli Medrese ismiyle tanınan Dar’ül-Hadis’in bitişiğindeki Mescidiyle; Akşehir’deki Medrese ve Mescidinin yok olan Hânkah, Çeşme ve Matbah’la (Mutfak) birlikte, bir külliye fikri çevresinde düzenlendiği ortaya çıkmaktadır. Sahip Ata’nın Konya Kalesinin batı yöndeki kapılarından Çeşme Kapısı yakınında yer alan ve Mescit, Çeşme, Dar’ül-Huffâz’dan müteşekkil yapı topluluğundan ise günümüze sadece Mescit ulaşabilmiştir.

Vezir Sahip Ata’nın Konya’da Beyhekim Mahallesinde bulunan mescidi, “Dön Baba Tekkesi”, “Tahir İle Zühre Mescidi” veya “Arzu İle Kanber Tekkesi” gibi değişik isimlerle tanınır¹. Mescit, bugün, Meram İlçesi, Beyhekim Mahallesi’nde Gazi Lisesinin kuzeyindedir. Batıdan, İmam Bağavi Sokağı, güneyden ise Muzaffer Hamit Sokağının sınırladığı bina, bu iki sokağın kesiştiği köşede yer alır. Doğusunda ve kuzeyinde ise günümüz konutları bulunur. Bina, Orta Çağ’da Konya Dış Kale Surlarının içinde, kalenin batı yöndeki kapılarından Çeşme Kapısı’nın yakınlarında yer alıyordu.

Binanın kitabesi günümüze ulaşamamıştır. Bu anlamda banisi, tarihi ve mimarına ilişkin kesin bilgilerimiz de yoktur. Buna karşın, Fatih dönemi Konya Evkaf Defterleri’nde Sahip Ata’ya ait Çeşme Kapısı civarında bir Dar’ül-Huffâz,

---

¹ Konyalı, (İ.H.Konyalı, Abideleri ve Kitâbeleri İle Konya Tarihi, Konya 1964, s.517.) bu isimlerin yeni olduğunu, hatta bu isimlerin bir veya birkaçını uyduran kişinin de yakın zamana kadar hayatta olduğunu belirtir.

Mescit ve Çeşme'den bahsedilir². Bu binalardan Dar'ül-Huffaz'ın Karamanoğulları devrinde yıkıldığını, bu yüzden vakfın gelirlerinin Sahip Ata Dar'ül-Hadisi'nin (İnce Minareli Medrese) müderrisine tahsis edildiğini II. Bayezid devri evkaf kayıtlarından öğreniyoruz. Bu kayıtta, gelirleri Dar'ül-Hadis'e devredilen vakfa ait binaların, Dar'ül-Huffâz, Mescit ve Çeşmeden (Kırk Çeşme-i Sahip) ibaret olduğu ifade edilmektedir³. Kayıtlarda yer alan Dar'ül-Huffâz ve Kırk Çeşme isimli yapılardan günümüze herhangi bir iz kalmamıştır. Vakıfta Çeşme Kapısının yakınında olduğu zikredilen Mescidin ise konumu itibariyle ele aldığımız bina olduğu anlaşılmaktadır. Asli halini büyük ölçüde koruyabilmiş olan binanın, Osmanlı döneminde geçirdiği tamirlere ilişkin herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. Cumhuriyet döneminde ise bina kapsamlı iki onarım geçirmiştir. Konyalı⁴, 1944 yılında incelediği binanın uzun süredir ibadete kapalı olduğunu belirtir. Vakıflardaki ilgili dosyada, 1958 yılında gerçekleştirildiği belirtilen onarımın niteliğine ilişkin herhangi bir kayıt yoktur⁵. Bina, 1986 yılında kamulaştırılarak çevresindeki konutlar yıkılmış⁶, V.G.M. tarafından da 1991 yılında kapsamlı bir onarım faaliyeti gerçekleştirilmiştir⁷. Bina bugün, kullanılabilir durumda ve ibadete açıktır.

---

² Konyalı'nın, (a.g.e., s.518.) naklettiği bu evkaf kayıtlarında, binalara vakfedilen Konya'daki arazi isimleri de yer almaktadır.

³ Konyalı, a.g.e., s.518. Önkal (H.Önkal, Anadolu Selçuklu Türbeleri, Ankara 1996, s.434.), kayıtta yer alan "*Sahip*" tabirinden yola çıkarak binanın Sahip Ata Fahreddin Ali'ye mal edilemeyeceğini belirtir. Konyalı'nın bildirdiği kayıtta, vakfın mütevellisi olarak Abdurrahman isimli bir kişi zikredilir. Bu kişinin II.Bayezid dönemi tahrir defterlerinde, Larende Kapısının karşısındaki Sahip Ata Külliyesi vakfının da mütevellisi olduğunu öğrenmekteyiz. (Bkz. Konyalı, a.g.e., s. 512) Söz konusu kayıtlar, "...*Sahip evladından Abdurrahman...*" in mütevellisi olduğu bu iki külliyenin de Fahreddin Ali'ye aidiyetini, kuşkuyla yer bırakmayacak bir şekilde ortaya koymaktadır.

⁴ Konyalı, (a.g.e., s.517) binanın mülkiyetinin 'Sütçü Mehmet' isimli bir şahsın elinde olduğunu, 1884 yılında şahsın kayınpederi tarafından satın alınan binanın o yıldan 1944'e kadar ibadete kapalı olduğunu belirtir.

⁵ Bu müdahaleyle ilgili bilgilerimiz, 1991 onarımına ilişkin raporlarda yer alan bazı tespitler ve H.Akmaydalı'nın ("Konya-Merkez Tahir İle Zühre Mescidi", Rölöve Restorasyon Dergisi, 3. Sayı, Ankara 1982, s.101-121, (101) verdiği bilgilerle sınırlıdır. Buna göre 1958 onarımında, beden duvarına, üstte, bir taş silme eklenmiş, çatıya beton dökülmüştür (V.G.M.Abd. ve Yap.İşl. Dai.Bşk. Dosya No:42.01.01/54 numaralı dosyada yer alan 1991 yılındaki onarıma ilişkin raporlarda yer alan tespitler.)

⁶ V.G.M.Abd. ve Yap.İşl. Dai.Bşk. Dosya No:42-01-01./54.

⁷ Bu onarımda (V.G.M.Abd. ve Yap.İşl. Dai.Bşk. Dosya No:42-01-01./54.) harimin kubbesinin eksik tuğla bölümleri tamamlanmış, dam, çamur sıva üzerine kurşun ile kaplanmış, yonu taşından saçak kornişleri yenilenmiş, cephelerdeki boşalan derzler aslına uygun olarak doldurulmuş, giriş mekânından dama çıkışı temin eden merdivenin orijinal

Binanın beden duvarları -kuzey cephe hariç, bu cephede, moloz taş yerine düzgün blok taşlar kullanılmıştır- zeminden 2.00 m. seviyeye kadar moloz taş örgülüdür. Bunun üzerinde tuğla malzeme yer alır. Tuğla ayrıca, mescit ve güneydoğudaki mekanın kubbesiyle giriş mekânının örtüsünde kullanılmıştır. Mescidin orijinal zemin döşemesinin de tuğla olduğunu onarımlar⁸ sırasındaki tespitlerden öğrenmekteyiz. Çini malzeme ise mihrap, mescidin kubbe göbeğindeki madalyon ve giriş mekânı tonozunun göbeğinde ve kapının bordürlerinde görülür.

Bina iki kademe halinde algılanmaktadır. İlk kademeyi beden duvarları oluştururken, ikinci kademeyi mescidin ve güneydoğudaki mekânın örtüleri teşkil eder. Hem mescidin hem de güneydoğudaki mekânın kubbesi, doğrudan beden duvarına oturur. Onarımlar sırasında kurşunla kaplanmış olan mescidin kubbesinde, daha önceki yıllara ait fotoğraflardan, tek sıra halinde ve yatay eksen boyunca sıralanmış, S profilli dışların yer aldığı görülmektedir. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen bir alanı kaplayan bina, kubbeli kare planlı mescit ile ona kuzeydoğudan bitişmiş tonozlu giriş mekânı ve güneydoğu yönünde eklenmiş kubbeli mekândan müteşekkildir.

Cephelelerdeki tuğlalar yatay olarak ve her sırada ½ oranında atlamalı olarak sıralanır. Tuğla cepheleri, üstte taş bir silme nihayetlendirir. Binanın güney cephesinde herhangi bir açıklık bulunmaz. Zeminden 2.00. m. seviyeye kadar moloz taşın, bunun üzerinde de tuğla malzemenin kullanıldığı⁹ cephede, zeminden itibaren ilk sırada, iki monolit blok mermer taş, iki köşede yer alır. Cephede düşey aksa göre asimetrik konumlu, birbirinden farklı büyüklüklerde ve biri doğu, diğeri batı köşeye yakın konumda iki sağır sivri kemer bulunur. Bunlardan doğu köşeye yakın olanı cephenin ortasına denk gelecek bir konumdayken, diğeri, moloz taş örgünün arasında bulunur. Bu kemerin alt hizasında ise cepheyi yatay olarak kat eden tuğla

---

tuğla basamaklarından eksik olanları tamamlanmış ve bu merdivenin üzerine dama çıkış kapağı eklenmiş, doğu cephedeki çinili kapının eksik bölümleri sıva ile tamamlanıp, ahşap saçak ile korunması sağlanmış, kubbe geçiş öğelerinin eksik derzleri tamamlanmış, hem harim hem de giriş mekânının geçiş öğelerine kadar olan bölümlerin sıvaları yapılmış, güneydoğudaki mekân ve giriş mekânının zemini traverten ile kaplanmış, harimin ise orijinal tuğlaların eksik kısımları tamamlanmış, mescidin kuzeydeki muhdes kapısı iptal edilerek pencereye dönüştürülmüş, harim ve giriş mekânındaki mihrapların eksik bölümleri aslına uygun olarak alçı ile tamamlanmış, avlu döşemesi yenilenip, avludaki yağmur sularını drene edecek düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.

⁸ V.G.M.Abd. ve Yap.İşl. Dai.Bşk. Dosya No:42-01-01./54.

⁹ Binanın Vakıflardaki dosyasında yer alan eski fotoğraflarında, cephenin saçağa yakın üst kısımlarında tek sıra halinde düzenli giriş yuvaları görülmektedir. Diğer cephelerde de görülen bu girişler, binaya geç dönemde dıştan bitişmiş yapıların varlığını düşündürmektedir.

hatıl kuşağı vardır. Kemerlerin tuğlaları, cephedeki düzenin aksine düşey olarak istiflenmiştir.

Güney cephedeki gibi alt kısımları belli bir seviyeye kadar moloz taş onun üzerindeki kısımları tuğla örgülü olan batı cephede, tek açıklık vardır. Cephenin düşey aksında ve moloz taş örgünün bittiği kotta yer alan boyuna dikdörtgen form- lu pencere, sivri kemerlidir. Pencere üstte ve yanda boyuna dizilmiş tuğla bir kuşak ile çerçeve içine alınmıştır. Uçları sövelerine ve lentosuna tutturulmuş metal bir şebekeyle kapatılmış olan pencere beyaz badanayla boyalıdır.

Kuzey cephenin, zeminden yaklaşık 1.75 m. yüksekliğe kadarki bölümü, büyük blok taşlarla örülüdür. Üst bölüm tuğla malzemedendir. Batı köşesinden itibaren yaklaşık 6. 00 m. lik kısmı, cephenin diğer bölümünden 1.50 m. kadar içerlektir. Masif tutulan doğusundaki bölümün aksine, bu kısımda üç pencere açıklığı bulunur. Bu bölümün düşey aksından biraz doğuya kaymış olarak ve aynı hizadaki üç pencereden altta olanı onarımlar sırasında pencereye dönüştürülmüş olan bir kapıdır¹⁰.

Doğu (Giriş) cephe, kuzey cephede olduğu gibi zeminden belli bir seviyeye kadar büyük blok taşlarla, onun üzerindeki bölümleri ise tuğla ile inşa edilmiştir. Cepheye düşey aksa göre simetrik, köşelere ve birbirlerine göre eşit uzaklıkta sivri kemerli iki açıklık bulunur. Bunlardan güneyde olanı sivri kemerli bir penceredir. Beyaz badana ile boyanmış ve metal bir şebekeye örtülü olan pencere, sivri kemer kavsine uygun, boyuna tek sıralı tuğla bir bordürle kuşatılmıştır. Pencerenin, üçgen alınlıkları turkuaz ve patlıcan moru çini mozaiklerden oluşturulmuş geometrik bir kompozisyonla süslüdür. Pencerenin düşey aksında boyuna dikdörtgen biçimli taş lentolu bir kapı vardır. Bugün tek kanatlı demir bir kapı ile örtülü olan açıklık, onarımlar sırasında örülerek içten kapatılmıştır. Cephenin kuzeyinde yer alan ve diğerine göre daha büyük ölçülerdeki sivri kemerli açıklık, dıştan boyuna dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. Bu çerçeve içindeki bölüm, cephenin yüzeyinden 5 cm. içerlek tutulmuştur. Bir sıra boyuna yerleştirilmiş tuğla dizisiyle kuşatılmış olan açıklığın üzengi hattından itibaren üst kısmı, ahşap bölmeli cam bir panoyla örtülmüş, alt kısmı ise tuğla ile örülerek doldurulmuştur. Onarım öncesi fotoğraflarından çok daha açık bir şekilde görülebileceği gibi¹¹ asli halinde sivri kemerli bir açıklık olan bu bölümün, sebebini ve tarihini bilemediğimiz bir müdahaleyle, esas yerinden alınan çini portalin üzerine yerleştirilmesi için alt kısmının tuğla ile dol-

---

¹⁰ V.G.M.Abd. ve Yap.İşl. Dai.Bşk. Dosya No:42-01-01./54.

¹¹ V.G.M.Abd. ve Yap.İşl. Dai.Bşk. Dosya No:42-01-01./54. nolu dosyada yer alan onarım öncesine ait fotoğraflar.

durularak iptal edildiği anlaşılmaktadır. Portalin asli halinde, giriş mekânından mescide geçişi sağlayan açıklık üzerinde yer aldığı, sebebini bilemediğimiz bir nedenle¹², portalin buradan giriş mekânının dışı açılan doğudaki sivri kemerli açıklığına taşındığı anlaşılmaktadır. Bugünkü portalin üzeri, onarım sırasında ahşap bir sundurmayla örtülmüştür. Sadece süsleme bordürlerinin bir kısmı günümüze kalabilmiş olan portalin diğer kısımları onarım sırasında alçı malzemeyle yeniden yapılmıştır. Orijinal kalabilen süsleme bordürleri ise bu muhdes açıklığın üzerinde yer alır. Muhdes portal, basık kemerli kapı açıklık ile onu yanlardan kuşatan, dışta olanı enli ve düz, içte olanı içbükey iki bordürden oluşur. Onarımlar sırasında, orijinal portalin kalabilen kısımları muhdes portalin kuzey yan bordürlerine yerleştirilmiştir. Orijinal portalin günümüze ulaşabilen kısımlarından anlaşılabilirdiği kadarıyla dıştaki enli bordürde beşgenlerden oluşan geometrik bir kompozisyonla süslüydü. Beşgenler, turkuaz renkli dikdörtgen kesilmiş çini mozaiklerden, beşgenlerin ortasındaki daha küçük boyutlu beşgenler ise patlıcan moru çinilerden teşkil edilmiştir. Orijinal portalin içbükey biçimli diğer bordürünün günümüze ulaşabilen kısımlarından, aynı şemanın tekrar edildiği anlaşılmaktadır. Bugün, basık kemerli kapı açıklığının alınlığında, orijinal portale ait bir takım parçalar bulunmasına karşın, şemanın bütününe asli halini anlayabilmemiz mevcut parçalarla mümkün görünmemektedir.

Basık kemerli kapı açıklığından kuzey-güney doğrultusunda uzanan ve basık bir tonozla örtülü olan dikdörtgen planlı giriş mekânına¹³ geçilir. Güney duvarında

---

¹² Tuncoku, (S.S. Tuncoku, The Restoration Project Of A XIII Century Anatolian Seljuk "Mescid" İn Konya With The Emphassion The Materials And Related Problems,O.D.T.Ü. Fen Bilimler Enstitüsü, Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1993, s.90-92.) portalin bugünkü yerine alınmasıyla ilgili olarak dört ihtimalden bahseder. İlk ihtimal olarak portalin bugünkü yerinde olabileceğini, ikinci ihtimal olarak geç tarihte aslına uygun olarak bugünkü yerinde yeniden yapılmış olabileceğini, üçüncü olarak da mescidin kapısından bugünkü yerine taşınmış olabileceğinden bahseden Tuncoku, son olarak yıkılan Dar'ül-Huffâz'ın kapısının buraya taşınması ihtimali üzerinde durur. Yazar, bunlar arasında en güçlü ihtimalin üçüncü olasılık olduğunu belirterek, mevcut portalin asli halinde mescit kapısında yer aldığını ve mescidin artık kullanılmadığı bir dönemde bugünkü yerine taşınmış olabileceğini ifade eder. Biz, günümüze birkaç parçası kalabilmiş olan portalin, asli halinde mescidin girişi üzerinde yer aldığını, buna karşın, kuzeydeki pencerenin kapıya dönüştürüldüğü ve tarihini bilemediğimiz müdahale sırasında portalin bugünkü yerine taşınmış olabileceğini düşünmekteyiz.

¹³ Bu mekândan Konyalı (a.g.e., s.516.) ve M.Katoğlu, ("13.Yüzyıl Konyasında Bir Cami Grubunun Plân Tipi ve Son Cemaat Yeri", Türk Etnografya Dergisi, S.IX, (1966), Ankara 1967, s.81-100, (85) 'son cemaat yeri' olarak bahsederken, M.Önder, (Mevlâna Şehri Konya, (2.baskı), Ankara 1971, s.157.) bu bölümü 'dehliz' şeklinde isimlendirmiştir.

zeminden 15 cm. yükseklikte alçı mihrap yer alır. Mihrap nişinin alt kısmında boyuna dikdörtgen formlu bir hacet penceresi bulunur. Aslı halinde çinili¹⁴ olduğu belirtilen mihrap, beş sıra mukarnas dizisine sahip olan sivri kemer formlu kavsara ile alttaki boyuna dikdörtgen bölümden müteşekkildir. Mekânın batı duvarında üç açıklık vardır. Bunlardan güneyde olanı sivri kemerli bir penceredir ve güney kenarının bir kısmı, güneydeki mekânla giriş mekânının ortak duvarının arasında kalmıştır¹⁵. Bu pencere, onarımlar sırasında ahşap doğramalı bir çerçeve ile örtülmüştür. Bu duvardaki ikinci açıklık kapıdır. Boyuna dikdörtgen formlu kapının üstünde basık kemerli bir pencere vardır. Onarımlar sonrasında pencere ahşap doğramalı birer çerçeve, kapı açıklığı ise çift kanatlı bir kapı ile örtülmüştür¹⁶. Onarım öncesi fotoğraflarında, cephedeki bu iki açıklığın, -kuzeyde olanı daha geniş ölçülerde olmak üzere- cephenin aksına göre simetrik düzenlendiği ve aynı formda olduğu görülmektedir¹⁷. Batı duvarında, pencerelerin üzengi seviyesinden itibaren ahşap bir hatıl yer alır. Hatılın üst kısmı tuğla, alt kısmı ise kaba yonu taş malzemeyle teşkil edilmiştir. Buradaki pencereleri boyuna dizilmiş tek sıra tuğla bir çerçeve dolaşır. Cephedeki iki açıklıktan, kuzeyde olanı mescide giriş kapısıdır ve onarımlar sırasında eşik taşı ortaya çıkarılmıştır. Konyalı, bu kapının, binanın 1944 yılındaki kullanıcısı tarafından kapatıldığını ve giriş mekânının kiler haline getirildiğini belirtir¹⁸. Mekânın batı duvarında dama çıkışı sağlayan boyuna dikdörtgen formlu bir açıklık yer alır. Mekânın duvarlarındaki tuğla örgü, tuğlaların yatay olarak dizilmesi ve her sırada yarım tuğla boyu kaydırılmasıyla teşkil edilmiştir. Buna karşın mekânın tonozundaki tuğla örgü daha farklı bir düzendedir. Örtüyü dört yönden iki sıra düz silme sınırlar. Tonozdaki örgü tuğlaların hem yatay hem de

---

S.Dilaver (“Anadolu’daki Tek Kubbeli Selçuklu Mescitlerinin Mimarlık Tarihi Yönünden Önemi”, Sanat Tarihi Yıllığı IV (1970-71), (Malazgirt Zaferinin 900. ncü Yıldönümü Özel Sayısı), İstanbul 1971, s.17-28.(20) ise bu bölümü ‘son cemaat yeri’ olarak isimlendirmenin yanlış olacağını, Batı Anadolu Beylikleri devride karakteristiğini bulacak olan son cemaat mekânı için öncü birer ‘giriş bölümü’ olduğunu belirtir. Biz mekânı, giriş mekânı olarak isimlendireceğiz.

¹⁴ Akmaydalı, a.g.m., s.102.

¹⁵ Planından da anlaşılacağı gibi güneydoğudaki mekân ile giriş mekânının ortak duvarının batı köşesi pencereyi kapatmaması için pahlanmıştır. Ancak bu önem bile pencerenin bir bölümünün duvar içinde kalmasını engelleyememiştir.

¹⁶ V.G.M.Abd. ve Yap.İşl. Dai.Bşk. Dosya No:42-01-01./54.

¹⁷ V.G.M.Abd. ve Yap.İşl. Dai.Bşk. Dosya No:42-01-01./54. no.lu dosyada yer alan fotoğraflar.

¹⁸ Konyalı, a.g.e., s.516. Bu kapının kapatılmasıyla, mescidin kuzey duvarındaki pencerenin kapıya dönüştürülmesi işlemi aynı tarihte yapıldığı anlaşılmaktadır. Binanın orijinal çinili kapısının sökülerek giriş mekânının doğu duvarına taşınması işlemi de Konyalı’nın bahsettiği bu müdahale sırasında gerçekleşmiş olmalıdır.

düşey sıralanmasıyla elde edilmiştir. Tuğlalar her sırada bir tuğla kalınlığı ve düşey derz arası genişliğinde sağa, sola kayarak yükselir. Balıksırtı örgüde tuğlaların kayma ve yön değiştirme düzeniyle içice baklavalara biçimlenmiştir. Tonoz göbeğinde ilk baklava sırası patlıcan moru, bunu çerçeveleyen ikincisi ise turkuaz sırlı çinilerden biçimlendirilmiştir¹⁹. Mekânın batı duvarındaki açıklıktan mescit kısmına geçilir.

Kare planlı mescidin kubbesine Türk üçgenleriyle geçilir. Mescit duvarlarının geçiş ögesi ve örtüsü tuğla, beden duvarları kaba yonu taştandır. Geçiş öğelerinin ana akslara denk gelen bölümlerinde, güneyde ve doğuda sivri kemerli sağır birer niş, batı ve kuzeyde ise yine sivri kemerli birer pencere bulunur. Nişleri ve pencereleri, üstten ve her iki yönden boyuna dizilmiş tuğla bir çerçeve kuşatır. Pencereler, onarımlar sırasında cam bir şebekeyle kapatılmıştır. Geçiş ögesindeki tuğla örgü, cephe ve giriş mekânındakiyle aynıdır. Onarımlar sırasında mekânın orijinal kare tuğla döşemesine ait izler ortaya çıkarılmış²⁰, üstü ahşap bir döşemeyle kaplanmıştır. Mekânın doğu duvarında aksa göre asimetrik düzenlenmiş, kuzeydeki diğerlerine göre daha enli üç açıklık yer alır. Bu açıklardan güneyde ve ortada yer alanı aynı ölçü ve formda olup, birincisi doğudaki mekâna diğer ikisi giriş mekânına açılmaktadır. Bu açıklıklar bugün ahşap çerçeveli şebekelerle örtülüdür. Mekânın kuzey duvarında, tam aksta, sivri kemerli düşey dikdörtgen bir pencere bulunur. Bu açıklık, 1991 onarımına kadar dışa açılan bir kapı olup, tamirler sırasında pencereye dönüştürülmüştür²¹. Mescidin güney duvarının ortasında yüzeyden taşıntılı mihrap yer alır. Boyuna dikdörtgen formlu mihrap alçı ve çini malzemeindedir. Mihrabın harap olmuş bölümleri, onarımlar sırasında alçı ile tamamlanmıştır. Bu anlamda, mihrabın yatay eksenin altta kalan bölümü tamamıyla yenidir. Orijinal mihraptan kalabilen bölümler ise mukarnaslı kavrasanın ilk üç sırası ve

¹⁹ Ö.Bakırer, Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı, Ankara 1981, s.472.

²⁰ V.G.M.Abd. ve Yap.İşl. Dai.Bşk. Dosya No:42-01-01./54. no.lu dosyada yer alan fotoğraflar.

²¹ V.G.M.Abd. ve Yap.İşl. Dai.Bşk. Dosya No:42-01-01./54. Gerek açıklığın dış cephedeki mevcut durumu, gerekse Konyalı (a.g.e., s.516) nın verdiği bilgilerden, asli halinde pencere olan açıklığın kapıya dönüştürülme işleminin geç dönemde yapıldığı anlaşılmaktadır. Biz bu pencereden kapıya dönüştürülme işleminin Konyalı'nın bildirdiği ve mescit kapısının kapatılarak giriş mekânının kilere dönüştürüldüğü müdahale sırasında gerçekleştirildiğini düşünmekteyiz. Nitekim onarım öncesine kadar ayakta olan ve binanın doğu cephesini kapatan konutun da varlığı düşünüldüğünde binaya girişi sağlayabilecek tek açıklığın kuzey cephedeki bu açıklık olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle açıklık asli halinde pencere olmalıdır.

köşelikleri, ayrıca iki yandan ve üstten kuşatan bordürlerin mihrabın üst yarısındaki kısımlarıdır. Mihrabı yanlarda ve üstte dört bordür kuşatır. Dıştaki dar bordürden günümüze batı kenarının üst bölümündeki parçaları kalabilmiştir. Burada, altıgen turkuaz çinilerle aralarındaki üçgen biçimli patlıcan moru renkli çinilerden oluşturulmuş boyuna gelişmiş, geometrik açık bir kompozisyon yer alır. Bunu izleyen içbükey bordürün üstteki enine ve yanlardaki boyuna kısımların üst kesimindeki parçaları günümüze ulaşabilmiştir. Yanlarda geometrik süslemeli, iki ince silmeyle sınırlanan bordür, beşgenler geçmesinden oluşan boyuna geometrik bir kompozisyonla süslenmiştir. Üçüncü bordürü dıştan iki silme kuşatır. Bunlardan dışta olanı süslemesiz dar bir silmedir. Aynı ölçülerdeki içteki silmeyi ise beşgenlerden müteşekkil boyuna bir kompozisyonla, birbirlerine uç kısımlarından bağlanmış rumîlerden oluşan diğer bir kompozisyon birbirini takip ederek süsler. Diğerlerin göre daha enli bordürde ise, aralarda beşgen ve beş kollu yıldız şeklindeki boyuna gelişen geometrik bir açık kompozisyon bulunur. Beşgen ve beş kollu yıldız şeklindeki boşluklar turkuaz renkli çini mozaik çinilerle doldurulmuştur. Kompozisyonu oluşturan silmelerin üzeri kabartma halinde işlenmiş gülbezeler, rumîler ve beşgenler geçmesinden oluşan kompozisyonla süslenmiş olup, bu farklı şemalar, alçı silmenin oluşturduğu beşgenlerin her koluna biri gelecek şekilde yerleştirilmiştir. Son bordürde içbükey saha boyuna gelişen ve beşgenler geçmesinden oluşan geometrik bir kompozisyonla süslenmiştir. Üçgen biçimli kavsaranın kenarları beşgenlerden oluşan geometrik bir kompozisyonla süslenmiştir. Bu bölümle prizmatik üçgen biçimli mukarnaslı nişlerin arası, kavsaranın üçgen şekline uygun, turkuaz renkli çini mozaik parçalarla doldurulmuştur. Kavsaranın üstten dört sırası sağlam olarak günümüze ulaşabilmiştir. Diğer bölümleri onarımlar sırasında tamamlanmıştır. Kavsaranın üstteki ilk sırası bir, ikinci sırasında beş, üçüncü sırada yedi son sırada ise dokuz adet sivri kemerli nişten oluşur. Aslı halinde niş dizilerini enine çini bordürlerin ayırdığı, ancak çinilerin döküldüğü görülür. Mescidin kubbesinde giriş mekânının tonozundakine benzer bir tuğla örgü vardır. Yatay ve düşey olarak sıralanmış tuğlaların kısa kenarları düşey birim olarak kullanılmış, her yatay sırada bir tuğla kalınlığı ve bir düşey derz aralığı genişliğinde sağa ve sola yükselerek belirli sıralarda yön değiştirip yatay yönde kırık çizgileri biçimlendirir. Burada kubbe merkezinden kasnağa kadar içiçe oniki kırık çizgili çember dizilidir. Kubbenin merkezinde dairesel çinili bir madalyon vardır. Madalyonu dışta patlıcan moru dairesel bir bordür sınırlar. Madalyonun ortasında ise beyaz zemin üzerine, turkuaz renkli çini mozaik parçalarla oluşturulmuş, kufi hatlı bir yazı vardır. Merkezde bir beşgen oluşturacak şekilde düzenlenen bu yazı kompozisyonunda, Allah ve dört

halife (Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali) isimleri yer alır. Yazı kompozisyonunun arasında birkaç yerde kalabilmiş rumiler ve palmetlerden aslî halinde yazıların aralarının bitkisel süslemelerle dolgulandığı anlaşılır.

Mescidin doğusundaki kare planlı mekân, kubbeyle örtülüdür. Türk üçgenleriyle geçilen kubbenin örtüsü mescidinkinden daha sivridir. Mekânın dört duvarında, yaklaşık 30 cm. derinlikte sivri kemerli birer niş yer alır. Duvarlar zeminden niş kemerlerinin üzeni noktasına kadar moloz taş, geçişler ve kubbe tuğla örgülüdür. Kubbedeki örgü düzeni mescidinkiyle aynıdır. Mekânın güney duvarında herhangi bir açıklık bulunmazken, kuzey duvarında, giriş mekânındaki mihrabın ortasına sonradan açılmış boyuna dikdörtgen bir pencere yer alır. Doğu ve batı duvarlarına ise karşılıklı birer açıklık bulunur. Bunlardan batıda olan ve düşey akstan biraz güneye kaymış vaziyetteki açıklık, bugün mekâna girişi sağlayan kapıdır. Boyuna dikdörtgen biçimli bu açıklığın üzerinde, sivri kemerli bir pencere bulunur. Mekânın doğu duvarında, tam aksta yer alan açıklığın ise aslî halinde batıdakiyle benzer bir düzenlemeye sahip olduğu, alttaki boyuna dikdörtgen kapının onarımlar sırasında kapatıldığı, üstteki sivri kemerli açıklığın ise onarımlar sırasında muhdes bir şebekeyle tamir edilerek günümüze ulaştığı görülmektedir. Mekânda doğu-batı doğrultulu yan yana iki ahşap sanduka yer almakta olup, kimlere ait olduğu bilinmemektedir²². Türbe olduğu iddia edilen mekânın kripta bölümü yoktur.

Bugün Tahir İle Zühre Mescidi olarak bilinen ve kitabesi günümüze ulaşmayan binanın banisi, tarihi ve mimarına ilişkin kesin bilgilerimiz bulunmamaktadır. Fatih ve II. Bayezid dönemine ait Konya Evkaf Defterlerinde, Çeşme Kapısı civarındaki Dar'ül-Huffâz, Çeşme ve Mescitten müteşekkil külliye'nin Sahip Ata'ya aidiyetinden bahsedilmektedir²³. Osmanlı dönemine ait bu kayıtlardan, Dar'ül-Huffâz'ın Karamanoğulları tarafından yıkıldığını ve külliye'ye ait Çeşme (Kırk Çeşme-i Sahip) nin de bu yöndeki kale kapılarından birine ismini (Çeşme Kapısı) verdiği tespit edilmektedir²⁴. Bugün Tahir İle Zühre Mescidi olarak tanınan binanın, konumu itibarıyla, kayıtlarda geçen bina olduğu anlaşılmaktadır. Kitabe ve vakfiyesi günümüze ulaşmayan bina, Sahip Ata'nın diğer binaları, ayrıca Konya ve çevresindeki benzer tipteki mescitler de dikkate alındığında XIII. Yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlendirilebilir²⁵.

²² Konyalı (a.g.e., s.517) burada, "...Selçuk paralarının üstüne şîr ile Hurşîdi koyduran hükümdarla sevgilisinin medfun olduğu..." rivayetini Ahmed Tevhid'den aktarmaktadır.

²³ Konyalı, a.g.e., s.518.

²⁴ Aynı yer.

²⁵ Binayı, G.Öney, (Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları, (2. Baskı), Ankara 1988, s.98.) ve Akmaydalı, (a.g.m., 101.) XIII yy. sonu XIV. yy. başına; Katoğlu,

Binanın girişi, 1958 yılındaki ilk onarımı öncesi kuzey cepheden sağlanmaktaydı. Onarım öncesi fotoğraflarından bu açıklığın sonradan oluşturulduğu rahatlıkla anlaşılabilir. Ayrıca doğu cephedeki çini portalin varlığı da bu açıklığın muhdes olduğunu ortaya koymaktadır. Konyalı 1940'lı yıllarda, giriş mekânının depo olarak kullanıldığını, binanın da uzun bir süredir mescit işlevini yitirdiğini belirtir²⁶. Biz girişin kuzey cepheye alınması işleminin, Konyalı'nın bahsettiği bu yıllarda gerçekleştirilmiş olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim onarımlar sırasında istimlak edilen edilerek yıkılan, binanın son kullanıcısının evi, bu cepheyi ve portalini kullanılamaz hale getirmekteydi. Dolayısıyla bu konutun yapıldığı ve Konyalı'nın verdiği bilgiye göre giriş mekânının da depo haline getirildiği yıllar sırasında binaya giriş kuzey cepheden sağlanmaya başlanmış olmalıdır.

Doğu cephedeki sivri kemerli açıklığın kuzey kenarında bulunan çini portalin onarım öncesi fotoğraflarından ve mevcut izlerden buraya sonradan yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Nitekim portalin yer aldığı sivri kemerli tuğla bölümün de, aslı halinde bir açıklık olup, bilahare üzengi seviyesine kadar tuğlayla doldurulduğu, mevcut dilatasyon izlerinden tespit edilebilmektedir. Dolayısıyla portal de sivri kemerli açıklığın kapatılması sırasında buraya getirilmiş olmalıdır. Portal aslı halinde, giriş mekânından mescide geçişi sağlayan açıklığın üzerinde bulunuyordu. Nitekim portal ve bu açıklığın genişliği eşittir. Portalin bu açıklıktan doğu cephedeki bugünkü yerine ne zaman taşındığı bilinmemektedir. Bu verilerden aslı halinde doğu cephede sivri kemerli bir açıklığın olduğunu ve bu tonozlu ön bölümden portale ulaşıldığını anlamaktayız. Bu ön bölümün güney duvarında bulunan mihrap, namaz kılınan bir yer olduğuna işaret eder. Buna karşın giriş mekânı olarak isimlendirdiğimiz bu ön bölümde kıbleye doğru oluşturulacak saf düzeni açısından bir uygunsuzluk dikkati çekmektedir. Zira giriş mekânının, uygun bir saf düzeni oluşturulabilmesi için doğu-batı olması gereken doğrultusu, kuzey-güney yönlüdür. Bu durum, mekânın son cemaat yeri işlevi için uygun olmadığını ortaya koymaktadır. Bu bölümün, mescide geçişte bir ön bölüm veya hazırlık mekânı olduğunu düşünmekteyiz.

(a.g.m., 85.) XIII. Yüzyılın son 25-30 yılı içinde; Ö.Bakırer, (Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrabları, (2. Baskı), Ankara 2000, s.469.) 1280, Ş Yetkin, (Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi, İstanbul 1986, s.105.) XIII. Yüzyılın sonları, Konyalı, (a.g.e., s.517.) ise XIII.yüzyıla tarihlenmektedir. P.Kuniholm, ("Dendrochronologically Dated Otoman Monuments", in U.Baram and L.Carroll, eds., A Historical Archaeology of the Otoman Empire: Breaking New Ground, New York 2000, pp. 93-136.(127), mescit ve kuzeydeki kapıdan aldığı ahşap parçaların, dendrokronolojik analize göre 1233 tarihinde kesildiğini belirtmektedir.

²⁶ Konyalı, a.g.e., s.517.

İçinde iki sanduka bulunan mekân türbe olarak isimlendirilir. Kriptası olmayan mekânın içindeki sandukaların kime ait olduğu bilinmemekle birlikte Konyalı, sandukaların geç tarihte buraya konulduğunu belirtir²⁷. Bu mekânın aslî halinde türbe fonksiyonuna sahip olduğunu gösteren herhangi bir delil yoktur. Binanın doğu cephesinde yer alan ve üzerinde bir de sivri kemerli pencere bulunan, sonradan örülerek kapatılmış kapı, mevcut yol kodunun yükselmesi sebebiyle, kriptaya açılan bir kapı gibi bir görüntü doğursa da bu kapı kriptaya değil mekâna geçişi temin etmektedir. Mescidin aslî halinde bir külliye içinde yer aldığı düşünülürse, kriptası olmayan bu mekânın fonksiyonu, külliyenin diğer binaları Dar'ül-Huffâz ve Çeşme ile birlikte düşünülüp değerlendirilmesi daha doğru olacaktır.

Günümüze herhangi bir veri ulaşmayan Dar'ül-Huffâz'ın, mescide göre nasıl konumlandığını bugün için tespit edememekteyiz. Buna karşın Sahip Ata'nın Konya'daki ve Akşehir'deki külliyelerine bakıldığında bitişik bir düzende yer aldıkları söylenebilir. Bu anlamda Dar'ül-Huffâz'ın da mescide bitişik bir konumda yer aldığı iddia edilebilir. Eğer durum böyle ise Dar'ül-Huffâz'ın Mescide, tamamıyla sağır güney cephesine bitişik bir şekilde konumlandığını iddia etmek akla en yakın ihtimal olarak karşımıza çıkmaktadır. Külliyenin çeşmesinin ise nerede olabileceğini dair hiçbir veri yoktur.

Dar'ül-Huffâz, Mescit ve Çeşmeden oluşan külliye, diğer Sahip Ata eserleri gibi, Konya şehrinin en önemli sosyal ve ekonomik güzergahlarından biri olan Çeşme Kapısı yakınında bulunmaktaydı. Bizce, "Mahalle Mescidi" şeklindeki değerlendirmelerin²⁸ aksine mescit, külliye düzeninde tasarlanmış yapılar topluluğunun bir parçası olmalıdır.

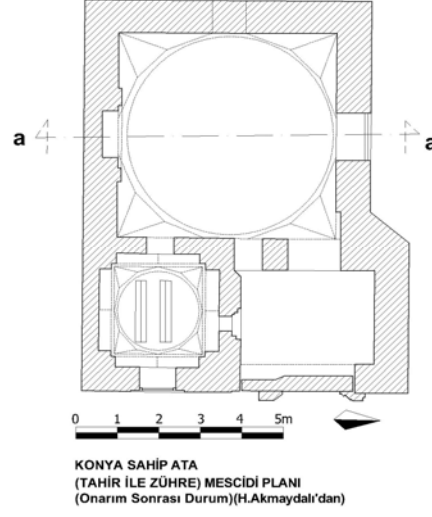
---

²⁷ Aynı yer.

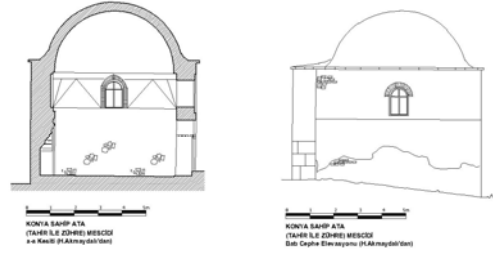
²⁸ D. Kuban vd., Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı, İstanbul 2002, s.151.

KAYNAKÇA

- AKMAYDALI, H., “Konya-Merkez Tahir İle Zühre Mescidi”, Rölöve Restorasyon Dergisi, 3. Sayı, Ankara 1982, s.101–121.
- BAKIRER, Ö., Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrabları, (2. Baskı), Ankara 2000.
- BAKIRER, Ö., Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı, Ankara 1981.
- DİLAVER, S., “Anadolu’daki Tek Kubbeli Selçuklu Mescitlerinin Mimarlık Tarihi Yönünden Önemi”, Sanat Tarihi Yıllığı IV (1970-71), (Malazgirt Zaferinin 900. ncü Yıldönümü Özel Sayısı), İstanbul 1971, s.17-28.
- KATOĞLU, M., “13.Yüzyıl Konyasında Bir Cami Grubunun Plân Tipi ve Son Cemaat Yeri”, Türk Etnografya Dergisi, S.IX, (1966), Ankara 1967, s.81-100.
- KONYALI, İ.H., Abideleri ve Kitâbeleri İle Konya Tarihi, Konya 1964.
- KUBAN, D. vd., Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı, İstanbul 2002.
- KUNİHOLM, P., “Dendrochronologically Dated Otoman Monuments”, in U.Baram and L.Carroll, eds., A Historical Archaeology of the Otoman Empire: Breaking New Ground, New York 2000, pp. 93–136.
- ÖNDER, M., Mevlâna Şehri Konya, (2.baskı), Ankara 1971.
- ÖNEY, G., Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları, (2. Baskı), Ankara 1988.
- ÖNKAL, H., Anadolu Selçuklu Türbeleri, Ankara 1996.
- TUNCOKU, S.S., The Restoration Project Of A XIII Century Anatolian Seljuk "Mescid" İn Konya With The Emphassion The Materials And Related Problems,O.D.T.Ü. Fen Bilimler Enstitüsü, Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1993.
- V.G.M.Abd. ve Yap.İşl. Dai.Bşk. Dosya No:42-01-01./54.
- YETKİN, Ş., Anadolu’da Türk Çini Sanatının Gelişmesi, İstanbul 1986.

Şekil 1: Konya Sahip Ata (Tahir ile Zühre) Mescidi Planı (H.Akmaydalı'dan)

Şekil 2: Konya Sahip Ata (Tahir ile Zühre) Mescidi A-A Kesiti ve Batı Cephe Elevasyonu (H.Akmaydalı'dan)

Foto 1: Binanın onarım öncesi güney ve batı cepheleri (V.G.M. Arşivi'nden)

Foto 2: Güney ve batı cephelerin mevcut durumu

Foto 3: Onarım öncesi batı ve kuzey cepheler (V.G.M. Arşivi'nden)

Foto 4: Kuzey cephenin bugünkü durumu

Foto 5: Onarım öncesi doğu (giriş) cephe (V.G.M. Arşivi'nden)

Foto 6: Doğu (giriş) cephenin bugünkü durumu

Foto 7: Portalin onarım öncesi durumu
(V.G.M. Arşivi'nden)

Foto 8: Portalin bugünkü durumu.

Foto 9: Portalin yan bordürlerinden detay.

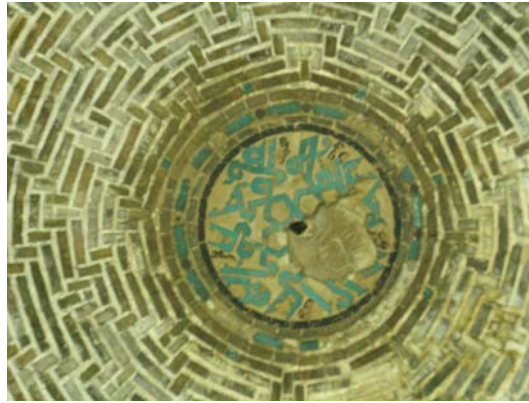
Foto 10: Giriş mekanındaki mihrap

Foto 11: Giriş mekânının tonozu.

Foto 12: Mihrap.

Foto 13: Mescit mekânının kubbesindeki madalyondan detay.